

А.О.Пороховський, д-р екон. наук

Московський державний університет ім. М.В.Ломоносова

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ: ВИКЛИКИ ЧАСУ

Розглянуто еволюцію політичної економії як теоретичної основи ринкового розвитку національних господарських систем. Ренесанс економічної теорії в епоху глобальних суспільних трансформацій автор пов'язує з формуванням політичної економії людської цивілізації, яка відтворює гармонію відносин приватних і суспільних інтересів.

Перехідний стан сучасного світу по-різному відбивається в суспільній та індивідуальній свідомості, економічній та інших науках, політиці держав та діячів бізнесу, системі світового господарства та окремих національних економік. У реальному житті затверджуються нові явища і тенденції, відмирає чимало рис минулого, але при цьому, хоча й у модифікованій формі, зберігаються процеси, що характеризують основи ринкової економіки – власність, конкуренцію, ринок, приватні та суспільні інтереси, державу, прозорість і сталість "правил гри".

Доречно пригадати, що чотири століття тому формування ринкової економіки як загальнонаціонального господарства в низці країн Західної Європи стало об'єктивною передумовою народження політичної економії. Виникла необхідність виявити внутрішні взаємозв'язки і закони економічного розвитку і визначити місце, роль і значення держави в національному господарстві. Суто прагматичне завдання управління ринковою економікою країни потребувало адекватних інструментів і орієнтирів, вироблених і узагальнених науковим чином.

Чи є актуальним це завдання сьогодні, коли цілий світ розвивається за ринковими принципами? Чи справляється політична економія й інші галузі економічної науки із своєю роллю вироблення теоретичних засад сучасного економічного і соціального розвитку? Що відбувається з самою політичною економією, яка її доля в епоху бурхливих змін у всіх сферах економіки і життя?

Рамки журнальної статті мають свої обмеження, тому зупинімося лише на ключових, актуальних сьогодні питаннях політичної економії. Сама історія економіки і політичної економії допомагає нам не загубитися в коловерті точних подій і знаходити рішення проблем теорії, економіки і політики.

Історичні корені

Політична економія виникла як наука про закони розвитку й управління національним господарством – ринковою економікою. Хоча такі явища, як гроші, торгівля, держава тощо, супроводжують людську цивілізацію з якнайдавніших часів¹, тільки в середні віки об'єктивно з'явилася

¹ Нерідко у працях деяких сучасних публіцистів і промовах політиків ідеться про те, що такі явища і категорії, як капітал, корупція тощо, "були, є і будуть завжди". Не вступаючи в полеміку про політичне підґрунтя таких висловлень, усе ж такі не можна не помітити, що наявність низки спільних формальних рис у подій різних історичних періодів аж ніяк не означає їх якісної тотожності. Особливо це стосується при-

потреба і необхідність у суспільній координації національного економічного розвитку, а отже – у науковому пізнанні та практичному впливі на формування його закономірностей і тенденцій.

1615 року Антуан де Монкретьєн видав своєрідне звернення до короля Франції – "Трактат про політичну економію", який і дав назву економічній науці, тісно пов'язаній з економічною політикою держави. "Ті, хто покликаний у державний уряд, – підкреслює автор "Трактату", – повинні привести до слави, збільшення і збагачення своєї країни"². Структура твору, що складається з чотирьох книг – "Про механічні мистецтва й управління мануфактурою", "Про торгівлю", "Про навігацію", "Про приклад і головні турботи Принца", по суті, розкриває "правила гри" й умови забезпечення їх дотримання в економічній діяльності. Монкретьєн звертає увагу на важливість ефективного використання природних і кліматичних ресурсів країни, але головним джерелом національного багатства вважає "невичерпну кількість людей". "Щастя людей, – на думку автора, – полягає головним чином у багатстві, а багатство у праці"³.

Трактат нагадує можновладцям про те, що особиста ініціатива громадян, ринковий механізм і ринкова мотивація не спрацьовують автоматично, якщо держава не виконає адекватну роль. На всіх етапах виникнення, функціонування і розвитку ринкових відносин функції держави змінюються так, щоб індивідуальне багатство сприяло зростанню суспільного багатства, яке, своєю чергою, ставало надійною основою залучення всього населення до активної діяльності. Історично склалася взаємозалежність між державою і ринковим розвитком. Без активної підтримки держави не зміцнюються ринкові принципи, а розвиток економіки модифікує як саму державу, так і її функції.

Термінологічно держава не змінювалася впродовж століть, хоча й існували її різні форми. Ринкова епоха породила інститут держави одночасно як ключовий елемент економічної системи і як гарант її стійкості та розвитку. Останнє ставало можливим, про що свідчить і "Трактат", тільки тоді, коли економічна роль держави відповідала викликам часу і потребам суспільства. Коли держава уособлює суспільний інтерес, тоді приватні інтереси отримують ясну перспективу розвитку і формуються засади ефективної реалізації ринкових принципів в економіці. Такий стан не створюється стихійно. Поява політичної економії якраз і свідчила про народження теоретичних засад ринкового розвитку національної економіки.

роди явищ, характерних для ринкового господарства, що розвивається на засадах найманої праці. Аргументацію щодо цього питання досить повно подано, приміром, у таких виданнях, як: Всемирная история экономической мысли: В 6 т-х. – М., 1987–1997; История экономических учений. – М., 2000.

² Цит. за: Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т-х. – Т. 1. От зари цивилизации до капитализма. – М., 2004. – С. 165. За даними Дж.Кінга, термін "політична економія" застосував в одній із своїх праць про державу Майєрн-Тюрк уже 1611 року (*King J.E. The Origin of the Term "Political Economy" // Journal of Modern History. – 1948. – Vol. 20. – P. 230–231*). Свій аналіз походження цього терміна репрезентували уральські дослідники В.Барсенев і А.Горст у статті "Генеалогія терміна "політична економія", де генезис економічної науки вони розглядають із давніх часів (*Журнал экономической теории. – 2005. – № 4. – С. 43–53*). В американській і європейській літературі дискусія про політичну економію відновилася не так на термінологічному, як на змістовному рівні. Про це див., напр.: *Waterman A.M.C. "New Political Economies" Then and Now // The American Journal of Economics and Sociology. – 2002. – January. – P. 13–51*.

³ Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. – Т. 1. – С. 165.

Принципово важливим для становлення і розвитку політичної економії стало видання "Дослідження про природу і причини багатства народів" Адама Сміта 1776 року. В цьому творі класична політична економія отримала своє наукове обґрунтування стосовно мануфактурного періоду розвитку капіталізму. "Багатство народів" складається з п'яти книг. Книга 1 має досить розгорнену назву: "Причини збільшення продуктивності праці та порядок, відповідно до якого її продукт природним чином розподіляється між різними класами народу". Назви подальших книг вирізняються відомою лаконічністю – "Про природу капіталу, його накопичення і застосування", "Про розвиток добробуту у різних народів", "Про системи політичної економії", "Про доходи государя або держави".

А.Сміт передує розділам книги IV так: "Політична економія розглядається як галузь знання, необхідна державному діячу або законодавцю, ставить собі два різних завдання: по-перше, забезпечити народу великий дохід або засоби існування, а точніше забезпечити йому можливість здобувати собі їх; по-друге, надавати державі або суспільству дохід, достатній для суспільних потреб. Вона ставить собі за мету збагачення як народу, так і государя"⁴. Оскільки на той час склалося два види національної економіки – комерційна, або меркантилістська, і землеробська, остільки саме ці системи політичної економії стали предметом аналізу. Причому приклад Великобританії явив собою найрозвинутішу на той час меркантилістичну систему політичної економії, якій автор надає основну увагу в цій книзі.

В економічній літературі поширеною є думка про те, що перші дві книги "Багатства народів" є теоретичними, а інші три виступають як додатки до них. Більше за те, в підручниках з економіки А.Сміта нерідко репрезентують студентам тільки як першовідкривача так званої невидимої руки, що залагоджує всі проблеми в ринковому господарстві. Дуже рідко згадують його вчення про продуктивну і непродуктивну працю, розподіл праці, трудову теорію вартості. А втім, аналіз указаних явищ розкриває людину не лише як суб'єкта вільного вибору і вільного підприємництва, а і як творця, чия праця виступає вирішальним чинником виробництва і розвитку економіки загалом. Невипадково тому в "Багатстві народів" подано не лише теорію функціонування і розвитку економіки, а й умови підтримання відповідних "правил гри" державою. Таким чином, система політичної економії виступає одночасно і як політична система, і як реальна економічна політика певної держави. Тим самим з моменту зародження політичної економії визначення "політична" виражає, по-перше, загальнонаціональний масштаб економічної системи і суспільний вектор її розвитку і, по-друге, теоретичні засади економічної політики держави, її економічної ролі в ринковому господарстві.

Виходить, що могутність "невидимої руки" випаровується, якщо не мають свободи конкуренція і ринкові сили, захищені "правилами гри", що спираються на потужність держави. Історія свідчить: не може бути сильної "невидимої руки" в економічно слабкій державі. Звідси випливає інший урок історії, який став особливо очевидним у наш час, – ринковий механізм "невидимої руки" сам по собі не гарантує прогрес жодній країні, якщо держава не в змозі створити ефективні "правила гри".

Історію політичної економії викладено в багатьох працях вітчизняних і зарубіжних авторів. Тому тут немає потреби розглядати внесок кожного

⁴ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М., 2007. – С. 419.

вченого в розвиток політичної економії загалом та її окремих категорій. Важливо звернути увагу на ті аспекти історичного процесу, які, з одного боку, об'єктивно зумовили виникнення політичної економії та її роль у суспільстві, а з іншого – сприяли розвитку політичної економії як системи, що відбиває все різноманіття економічного прогресу людства в індустріальну та інформаційну епоху.

Особливість марксистського підходу

Особливе місце в історії ринкової економіки посідає XIX століття. Воно також по-різному відбилосся на політичній економії та економічній науці загалом. Промислова революція сформувала принципово нову матеріальну підставу ринкового розвитку. Машина, електрика й інші відкриття і винаходи не лише стимулювали бурхливе економічне зростання в низці країн, а і розкрили можливості конкуренції, створили передумови для утворення світового ринкового господарства. Межею став 1825 рік, коли у Великобританії вперше трапилася загальнонаціональна економічна криза перевиробництва товарів, яка, по суті, зафіксувала старт промислової ринкової економіки. Виходить, що історія ринкової економіки на адекватній їй промисловій базі налічує поки що менше двох століть.

Озброєна машиною людська праця набула нового звучання, а стрімкий розвиток розподілу праці залучав дедалі більше людей до різних сфер діяльності. Умови підприємництва сприяли пріоритетності приватного інтересу, що в образній манері висловив 1860 року британський профспілковий діяч Т. Даннінг: "Капітал уникає шуму і лайки і вирізняється боязливою натурою. Це правда, але це ще не вся правда. Капітал боїться відсутності прибутку або дуже малого прибутку, як природа боїться порожнечі. Але якщо наявний достатній прибуток, капітал стає сміливим. Забезпечте 10 відсотків, і капітал згоден на будь-яке застосування, за 20 відсотків він стає жвавим, за 50 відсотків напевно готовий зламати собі голову, за 100 відсотків він нехтує всіма людськими законами, за 300 відсотків немає такого злочину, на який він не ризикнув би, хоча б під страхом шибениці. Якщо шум і лайка приносять прибуток, капітал сприятиме тому і тому. Доказ: контрабанда і торгівля рабами"⁵.

Машинна база ринкового господарства остаточно сформувала суспільство найманої праці. Розподіл праці почав визначатися розвитком машин і техніки взагалі. Особисто незалежний найманий працівник перетворився на придаток машини. Зростаюча маса спеціалізованої некваліфікованої праці не могла існувати без обслуговування кваліфікованою працею фахівців. З одного боку, фактори виробництва – праця, капітал, земля – за своєю значущістю формально вирівнялися, а з іншого – виявилось, що рух капіталу і прогрес суспільства навіть за розвитку техніки залежать, передусім, від рівня професіоналізму праці, яка, своєю чергою, визначається безліччю обставин, пов'язаних, у тому числі, з діяльністю держави.

Об'єктивні умови XIX століття стали благодатним ґрунтом для розвитку класичної політичної економії у двох основних напрямках – марксистському і неокласичному.

Свій план підготовки цільної політекономічної праці К. Маркс висловив, зокрема, 1 лютого 1859 року так: "Усю політичну економію я поділяю на шість книг: капітал; земельна власність; наймана праця; держава; зов-

⁵ Цит. за: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 23. – С. 770.

нішня торгівля; світовий ринок"⁶. Як видно, й у "Трактаті" А.Монкретьєна, й у "Багатстві народів" А.Сміта, й у структурі політекономії К.Маркса окрему книгу присвячено державі. Щоправда, К.Марксу повністю вдалося завершити лише перший пункт свого плану – 1867 року вийшов у світ перший том "Капіталу", а потім, 1884 і 1895 років, з'явилися другий і третій томи. В системі "Капіталу" тематика решти п'яти книг виступила своєрідними теоретичними передумовами аналізу англійської економіки – найрозвиненіший на той час.

Уперше індустріальне ринкове капіталістичне господарство постало в "Капіталі" як економічна система, що має закони свого руху і де всі явища і категорії є субординованими, взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Метод наукової абстракції дозволив показати, що криється за товарним і грошовим фетишизмом і як, урешті, приватні інтереси реалізуються в рамках інтересів суспільства. Пропонуючи свій варіант розвитку трудової теорії вартості, К.Маркс не тільки розкрив механізм функціонування і розвитку капіталістичної економіки, а й аргументував зростаючу особливу роль трудового фактору, яка має багатоаспектний прояв. По-перше, економічна людина і найманий працівник можуть себе реалізувати найкращим чином за адекватного часу соціального тла в економіці і суспільстві. По-друге, для визначення ринкової ціни і цінності факторів виробництва разом із суб'єктивними елементами включається механізм середньосуспільної бази, орієнтованої на включення приватних інтересів у переваги суспільства⁷. По-третє, як і будь-який живий організм, ринкове індустріальне господарство не застряє у своєму стані, а має внутрішні джерела для розвитку і зростання, що не тільки поступово приводить до нових технологій і підвищення продуктивності праці, а і ставить на порядок денний питання про суть прогресу людства – економічну, соціальну, духовну. Історичні перспективи ринкової економіки розглядалися марксистською політичною економією на підставі закономірностей і тенденцій індустріальної доби, коли матеріальне виробництво посідало провідні позиції, переважала фізична праця, а особиста незалежність найманого працівника з лишком компенсувалася його економічною залежністю від підприємця і капіталу взагалі. Такі обставини сформували як структуру суспільства, так і діяльність держави. Перед політичною економією поставили завдання відобразити нові реалії⁸.

XIX століття увійшло в історію як століття економічного, політичного і військового домінування Європи і, перш за все Великобританії, у світі. Невипадково саме тому європейські реалії найбільшою мірою вплинули на еволюцію політичної економії, появу нових гілок і самостійних економічних шкіл. Упродовж цього століття капіталістичне господарство не мало альтернативи і являло собою найефективнішу економічну систему в історії людської цивілізації.

З одного боку, розквіт свободи підприємництва, а з іншого – особиста незалежність громадян і свобода вибору взагалі, створили атмосферу для ліберальних переконань і формування демократичних інститутів, де

⁶ Там же. – Т. 29. – С. 468.

⁷ Докладний аналіз і сучасне бачення цієї проблеми див., зокрема: Губанов С. Закон стоимости и цена производства // Экономист. – 2007. – № 9. – С. 42–70.

⁸ Сучасний погляд на "Капітал" і марксизм подано, наприклад, у серії статей під рубрикою "До 140-річчя виходу у світ I тому "Капіталу" К.Маркса" в журналі "Вопросы экономики". – 2007. – № 9. – С. 72–138.

держава, суспільство й економіка займали власні ніші. Капітал досяг максимальної свободи для свого руху.

Народження економікс

Розвиток неокласичного напрямку класичної політичної економії припав на історичний максимум свободи конкуренції у країнах Західної Європи, коли розкрилися в повному масштабі і свобода, і ініціативність підприємництва, і свобода ринкового ціноутворення і регулювання, і оптимальна законодавча захищеність найманої праці, і безмежні перспективи для капіталу. В цей період – 50–70-і роки XIX століття – монополії тільки зароджувалися і ринковий механізм діяв практично ідеально, економічні кризи ще не досягли загрозливих для економіки і суспільства розмірів.

На цьому благодатному ґрунті і з'явилися перші праці, які заклали підвалини неокласичної теорії⁹. І хоча в назвах цих праць присутнє поєднання "політична економія", насправді і предмет, і метод, і передумови аналізу багато в чому відрізняються від попередньої політичної економії¹⁰. По-перше, всю увагу було звернено на обмінні процеси, ринкові відносини як такі. По-друге, наукове абстрагування опустилося до такого ступеня, коли використовувані категорії стали такими формалізованими, що їхній зміст поступився місцем кількісній визначеності. По-третє, методологічний індивідуалізм почав реалізовуватися як у максимізації ефекту від використаних ресурсів, так і у спиранні на граничні величини, граничну корисність, яка виступила базою ціноутворення. По-четверте, акцент на кількісних параметрах дозволив широко впровадити математичний підхід, моделювання економічних ситуацій. По-п'яте, об'єктом аналізу став лише механізм функціонування даного стану економіки, а перспективи її розвитку виносилися за дужки.

Неокласична теорія в подальшому зміцнилася в економічній науці. Вона виникла не як протиставлення марксистській гілці, проте відмовилася від трудової теорії вартості та повноти предмета дослідження класичної політичної економії, а спиралася на теорію граничної корисності й зосереджувалася тільки на сфері обігу. Оскільки всі основні фактори виробництва – праця, капітал і земля – були зрівняні в економічному значенні, остільки соціальний аспект функціонування економіки став несуттєвим у неокласичному аналізі.

Виходить, що між класичною політичною економією і неокласикою більше відмінностей, аніж схожості. Невипадково тому і виникла об'єктивна потреба в уточненні термінологічного визначення неокласичного напрямку. Так з'явився термін "економікс"¹¹, який уперше був використаний

⁹ *Джеванс У.С.* Теория политической экономии, 1871; *Менгер К.* Основания политической экономии, 1871; *Вальрас Л.* Элементы чистой политической экономии, 1974.

¹⁰ "Можна стверджувати, – пише А.У.Коутс, – що коли наприкінці минулого століття маржиналізм почав перетворюватися на загальноприйнятту серед учених-економістів доктрину, це супроводжувалося звуженням предмета дослідження розглядуваної дисципліни (яке виявилось у зміні терміна "політична економія" на термін "економікс"). Ця зміна спонукала економістів передати у відання інших суспільних наук дослідження таких нагальних проблем, як розподіл доходу і багатства, структура влади і соціальна справедливість" (Панорама экономической мысли конца XX столетия: В 2 т-х. – Т. 1. – СПб, 2002. – С. 144).

¹¹ Докладно про історію введення в науковий обіг і російськомовне тлумачення терміна "економікс" див.: *Пороховский А.А.* Economics как явление и понятие // США♦Канада: экономика, политика, культура. – 2006. – № 6. – С. 85–99. Змістов-

у статті "Що таке політична економія?" Г.Маклеодом 1875 року¹². Потім систематизоване застосування цього поняття було розгорнене у спільній праці подружжя Альфреда і Мері Маршаллів, репрезентованої як вступний курс із політичної економії¹³. І лише 1890 року А.Маршалл створив перший підручник "Principles of Economics", де також було чітко прописано відмінні ознаки неокласики в порівнянні з класичною політичною економією¹⁴.

У ХХ столітті термін "економікс" отримав поширення і в Європі, і в США. Більше за те, з виходом у світ 1948 року підручника професора Масачусетського технологічного інституту П.Самуельсона "Economics"¹⁵ виявилось, що можливим є синтез мікро- і макроекономічного аналізу, що поєднує принципи граничної корисності та граничної продуктивності і на мікрорівні А.Маршалла, і на макрорівні Дж.Кейнса. Як відомо, 1970 року П.Самуельсон став одним із перших Нобелівських лауреатів з економіки саме за неокласичний синтез, реалізований у вказаному підручнику. Тепер уже економікс розширив рамки предмета дослідження, але збільшив використання математичного методу в економічному аналізі. В результаті неокласична теорія стала основою економікс і отримала термінологічне оформлення.

В економікс як підручнику і навчальній дисципліні об'єкт аналізу виходить за межі обігу і включає роль держави в забезпеченні конкурентного середовища, макроекономічної стабільності та підтримання економічного зростання. Отже, наявні політекономічні підходи, хоча і в рамках граничних величин. І якщо на мікрорівні неокласичне ядро викристалізувалося, то на макрорівні дотепер точаться дискусії різних економічних шкіл¹⁶, оскільки тут ідеться не про поведінку індивіда, а про дії держави і суспільства у виборі адекватного часу вектора економічного розвитку на ринкових засадах.

Від СРСР до КНР

Економічний і соціальний прогрес людства у ХХ столітті неможливо уявити без СРСР. Радянське видання політичної економії, що спиралося на праці К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна, а також галузеві економічні науки відіграли важливу роль у забезпеченні досягнень радянської економіки 90-х років минулого століття. Відомо, що політична економія і суспільні науки загалом не тільки зазнали сталінського впливу, а і стали частиною ідеології та політики КПРС. Більше за те, марксистська політична економія, що виросла з аналізу капіталізму, розширила об'єкт свого дослідження до планового господарства і тим самим реально постала як політична економія соціалізму. В результаті виникла політична економія в широкому значенні, тобто політична економія людської цивілізації, а не тільки її ринкової стадії.

ний порівняльний аналіз гілок економічної теорії подано у статті: *Татаркин А.И., Барсенев В.Л.* Политическая экономия и есепотіс: особенное и общее // Журнал экономической теории. – 2006. – № 4. – С. 5–14.

¹² *MacLeod H.* What is political Economy? // Contemporary Review. – 1875. – P. 25.

¹³ *Marshall A., Marshall, M.* The Economics of Industry. – London, 1879.

¹⁴ *Marshall A.* Principles of Economics. – London, 1890.

¹⁵ *Samuelson P.* Economics. – N.Y., 1948. Звертає на себе увагу "родинне дерево економікс", розміщене на внутрішньому боці обкладинки цього підручника. Причому "крона" дерева від видання до видання (вже вийшло 18 видань) чутливо реагує на зміни у світі та науці. Про це див., напр., видання 1980, 1989, 2005 років.

¹⁶ Див., напр.: *Самуельсон П., Нордхаус В.* Економікс. – М, 2007. – С. 1233–1268.

Після розпаду СРСР Росія обрала ринкову модель розвитку, яка падає в цілому світі. Історичний поворот до ринкових принципів знову виніс на порядок денний вітчизняної економічної науки питання про адекватну економічну теорію. Ідеї лібералізму пов'язували тільки з економікс, який і став головною навчальною дисципліною у вузах і опорою державної економічної політики. Ярлик теоретичного обґрунтування тоталітаризму і політичного деспотизму, що закріпився за марксистським підходом, фокусував російську суспільну і наукову думку в рамках неокласичної парадигми. Було проігноровано не лише реалії сучасної економіки розвинених країн як змішаної економіки, а і принципи діяльності урядів цих держав, які ставлять на перше місце захист національних інтересів. Ця проблема особливо загострилася в умовах зростаючої глобалізації світового господарства.

Ще у 80-і роки ХХ століття, коли мало хто передбачав можливий кінець СРСР, КНР активно включила ринкові важелі в механізм розвитку своєї економіки, не відмовляючись при цьому ні від цільових установок свого майбутнього, ні від політичної системи на підставі ідеології КПК. Як результат у країні склалася змішана економіка китайського типу з опорою на державну власність і одночасним стимулюванням приватного підприємництва. Як відомо, розвинені країни теж перейшли до змішаної економіки, але на підставі еволюції приватної власності та з модифікацією "правил гри", адекватних викликам часу.

Змішана економіка сприяла використанню китайськими теоретиками і практиками у своїй діяльності як марксистських підходів, так і принципів економікс. Хоча у вузах КНР пануючою економічною дисципліною, як і раніше, залишається марксистська політична економія, студенти при цьому не менше вивчають мікро- і макроаналіз, економічне моделювання й інші курси, що спираються на теорію граничної корисності. Не можна забувати, що сотні тисяч китайських студентів дістають економічну освіту в США, країнах Європи, де наголос зроблено на економікс. КНР жадібно вбирає все із світового досвіду, що веде до зростання економічної ефективності. Сьогодні у світі важко знайти велику компанію, яка б не розмістила своє виробництво в КНР. Зарубіжні управлінські та технічні технології вносять суттєвий внесок у китайське економічне зростання. В певному сенсі "майстерня світу" перемістилася на територію КНР.

Новітня історія КНР показує, що реальний економічний процес зумовив поєднання у структурі економічної науки як теорії трудової вартості, так і теорії граничної корисності, як марксистської політекономії, так і економікс¹⁷. Китайська мудрість – не "важливо, якого кольору кішка, аби вона ловила мишей" – гнучко виявилася в цілеспрямованому використанні всієї світової наукової економічної спадщини, але з урахуванням специфіки країни і сучасних світових тенденцій. Китайський підхід зумів знайти і реалізувати ефект і від радянського ідеологічного монізму, і від американського прагматизму.

Чорно-білий критерій в оцінці економічних шкіл, теорій, напрямів, як зокрема, демонструє китайський досвід, утрачає свою універсальність. Сучасні економічні системи стають такими складними і багатоманітними, що нерідко без поєднання різних методологічних прийомів важко знайти теоретичне або практичне рішення існуючих проблем.

¹⁷ Оригінальний аналіз цієї науково-практичної проблеми див., напр., у статті: Дунаев Э.П. К вопросу о синтезе трудовой теории стоимости и теории предельной полезности // Вестник Московского университета. – Серия "Экономика". – 2002. – № 4.

Порівняння економіки з живим організмом часто присутнє у працях економістів, хоча всі розуміють умовність будь-яких порівнянь суспільних і природних явищ. Подібно тому, як дитячий або дорослий, чоловічий або жіночий, молодий або літній організм мають масу особливостей і відмінностей, що вимагають різного психологічного і медичного підходу, а за потреби і лікування, відповідних підходів потребує й економіка, її окремі рівні або структурні елементи, функціональні частини або сфери, етапи або стадії розвитку. Схематично висловлюючись, *змішана економіка* стала базою для *змішаної теорії*. В китайському варіанті засадами змішаної теорії є політична марксистська економія, що дає системно-просторове і системно-часове бачення економіки, натомість інші напрями економічної теорії слугують розв'язанню локально-функціональних завдань, що оптимізують ринковий механізм і поведінку економічної людини¹⁸.

Розвиненим країнам потрібні політекономи

Задля справедливості слід підкреслити, що у країнах Заходу ніколи не забували про політичну економію. Більше за те, періодичні видання з політико-економічними назвами мають, мабуть, найтривалішу історію публікації серед економічних журналів. Інша річ, що нерідко в таких журналах фактично йшлося і йдеться про економічну теорію взагалі¹⁹.

Проте кінець ХХ і початок ХХІ століття відзначені зростаючою увагою дослідників до політико-економічного підходу в аналізі національних і світових економічних проблем і тенденцій. Серед багатьох причин такої уваги можна виокремити, щонайменше, три.

По-перше, саме в цей період посилюються процеси глобалізації у світовому господарстві. Небувале посилення конкуренції на світових ринках, зростання нерівномірності розвитку окремих країн і регіонів – ці та інші виклики вимусили бізнес і держави вибудовувати свою тактику і стратегію на адекватній часу теоретичній базі, яка припускає системне бачення світогосподарських процесів, де навіть наймогутніші компанії не можуть обійтися без підтримки своїх держав, що стали ключовими гравцями у глобальному світі. На цьому рівні бізнес давно зрозумів, що домогтися задоволення своїх приватних інтересів можна лише тоді, коли вони як мінімум не суперечать національним інтересам, а краще – їм відповідають. Політична економія, що об'єктивно виросла як теорія системи *національної економіки*, розширяється до теорії системи *світового господарства*. Невипадково тому як гриби після дощу з'являються дедалі нові праці в цій царині²⁰.

¹⁸ Китайський досвід, напр., розкрито у книзі: *Ли Ланьцин*. Образование для 1,3 миллиарда. – Пекин, 2003. – С. 188–306.

¹⁹ Приміром, видавництво Чиказького університету видає "Journal of Political Economy", який виходить у світ уже 115 років. Там само, в США, університет Дьюка видає журнал "History of Political Economy". Подібні журнали продовжують видавати і в Європі, напр., "Scottish Journal of Political Economy" (випускає Шотландське економічне товариство), "Contributions to Political Economy" (випускає Кембриджське товариство політичної економії).

²⁰ Цьому напрямку пильну увагу приділяє, зокрема, видавництво Принстонського університету, серед книг якого можна вказати такі: *Gilpin R., Gilpin J.* Global Political Economy (Understanding International Economic Order), 2001; *Drazen A.* Political Economy in Macroeconomics, 2004; *Bates R.* Open – Economy Politics: The Political Economy of the World Coffee Trade, 1998; *Haggard S., Kaufman R.* The Political Economy of Democratic Transition, 1995. У науковому й освітньому обігу є й інші політико-економіні праці: *Haggard S.* The Political Economy of the Asian Financial Crisis. – Washington, 2000; *Santisa J.* The Political Economy of Emerging Markets (Actors, Institutions and Crisis in Latin America). – N.Y., 2003; *Frieden J.* Global Capitalism (Its

По-друге, можна сказати, що роль людини, або людського потенціалу в широкому значенні, мірою економічного розвитку зростає не в арифметичній, а в геометричній прогресії. Тим самим на практичній ниві людська праця незаперечно доводить своє верховенство серед інших сучасних факторів виробництва. За значущістю людина насправді перебуває в основі економічної системи і є її продуктом.

Цей процес відбувається в багатьох напрямках. У розвинених і швидко зростаючих економіках розширяється сфера найманої праці. І в інформаційну епоху сучасне суспільство залишається суспільством найманої праці. Як показують дані табл. 1, у структурі індивідуального доходу американця частка заробітної плати останніми 15 роками зберігається на рівні близько 70%. Інші джерела доходу помітно поступаються цьому показнику. І хоча в США майже 50% домогосподарств і 80 млн громадян є акціонерами, дивіденди приносять їм в середньому не більше 5% загального доходу. Зайнятість на державній службі або у приватному секторі залишається основним джерелом існування абсолютної більшості працездатного населення.

Таблиця 1

Структура сукупного індивідуального доходу громадян США

Вид доходу	1990		2000		2005	
	млрд дол.	%	млрд дол.	%	млрд дол.	%
Зарплата, оклад і доплати	3338	68,4	5783	68,6	7125	69,5
Дохід від власності	381	7,8	728	8,6	938	9,2
Рентний дохід	51	1,0	151	1,9	73	0,7
Відсотки за внесками	755	15,5	1011	12,0	946	9,2
Дивіденди	169	3,5	376	4,4	512	5,0
Соціальні виплати	185	3,8	381	4,5	654	6,4
Весь дохід	4879	100,0	8430	100,0	10248	100,0

Джерело: складено за: Statistical Abstract United States, 2007. – P. 436.

Спостерігається стійка динаміка зростання продуктивності праці в США та інших провідних країнах. При цьому зростає не тільки вартість робочого місця, але і віддача від кожного працівника. Характерно, що у великих компаніях кожен працівник робить суттєвий внесок у діловий обіг фірми. 2005 року діловий обіг 500 найбільших корпорацій США досяг 9,1 трлн дол. і на їхніх підприємствах було зайнято 23 млн осіб. Продаж товарів і послуг на одного зайнятого склав у середньому 400 тис. дол. на рік. Цього самого року ВВП США дорівнював 12,5 трлн дол., а у країні мали роботу 141,7 млн громадян. Виходить, що один зайнятий виробив понад 88 тис. дол. Як видно, на одного працівника 500 найбільших корпорацій припадає майже в 5 разів більше валового випуску, ніж на одного працюючого американця²¹. Очевидно, що хоч би які ресурси або технології використовувалися в сучасній економіці, конкурентоспроможність як окремої ком-

Fall and Rise in the Twentieth Century). – N.Y., 2006. Останнім часом увагу привернули такі дослідження, як: *Alesina A., Ardagna S., Trebbi F.* Who adjust and when? On the political economy of reforms // NBER Working Paper. – 2006. – February; *Acemoglu D., Golosov M., Tsyvinski A.* Markets versus Governments: Political Economy of Mechanisms // NBER Working Paper. – 2006. – May; *Pagano M., Volpin P.* The Political Economy of Corporate Governance // American Economic Review. – 2005. – September. – P. 1005–1030; *Leon-Alfonso S.* The Political Economy of Fiscal Decentralization. Bringing Politics to the Study of Intergovernmental Transfers. – Barcelona, 2007.

²¹ Підраховано за: Fortune April 17. 2006. p/ F-1 – F-19; Economic Report of the President, 2006. – P. 280, 326.

панії, так і всієї країни залежить, у кінцевому підсумку, від людини, її професіоналізму, кваліфікації й ініціативності²². Вже не перший рік понад 65% витрат федерального бюджету США прямує на людські ресурси, що наочно підтверджує пріоритети і держави, і бізнесу. Такі самі пріоритети заявлені та підтримуються фінансовими й іншими ресурсами у країнах ЄС, Японії, КНР, Індії, Бразилії – головних регіонах економічного зростання світового господарства. Чим складніші техніка і технології, чим сильніша і жорсткіша конкуренція, тим більшим є успіх будь-якої справи, успіх країни загалом залежить від кожної людини, що працює в будь-якій сфері або галузі економіки. Причому, як свідчать дані табл. 2, в розвинених країнах "групи 8" на початок XXI століття склалася приблизно однакова структура національної економіки. Частка традиційних галузей (у тому числі матеріального виробництва) відносно скорочується, а розвиток отримують галузі сфери послуг, серед яких виокремлюється освіта, наука, охорона здоров'я і різного роду фінансові та торгові послуги. Якщо конкретизувати ці тенденції на прикладі економіки США, то, як видно з табл. 3, нова інформаційна галузь за своїм внеском у ВВП країни в 5 разів перевищує внесок сільського господарства, в 2,5 раза – видобувної промисловості, менше 3 разів поступається оброблювальній промисловості і вирівнявся з будівництвом. Інакше кажучи, й у сфері послуг відбувається перерозподіл на користь високотехнологічного розвитку, що спирається на інтелектуальну працю.

Якщо звернутися до укрупненої структури ВВП США, поданої в табл. 4, то легко бачити, що за 15 років (1990–2005) частка товарів скоротилася майже на 6%, хоча в абсолютному виразі їхній обсяг зріс майже удвічі. При цьому сфера послуг у широкому сенсі досягла 57,5% ВВП країни.

Таблиця 2

Галузева структура ВВП країн "групи 8"

(за додатковою вартістю в поточних цінах, початок XXI століття), %

Країна*	Сільське, лісове господарство, рибальство	Промисловість	Будівництво	Транспорт, зв'язок	Торгівля, готелі, ресторани	Фінанси, нерухомість, оренда, лізинг	Освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги	Інші послуги	ВВП загалом
Росія	5,4	31,4	5,7	10,3	21,5	12,8	5,7	7,2	100,0
Велика Британія	0,9	21,3	5,2	7,7	14,9	28,0	12,5	9,5	100,0
Німеччина	1,1	24,3	4,5	6,3	11,8	30,4	10,5	11,2	100,0
Італія	2,6	22,4	4,9	7,1	16,5	26,8	9,9	9,7	100,0
Франція	2,6	19,7	4,9	6,3	12,7	29,9	11,8	12,2	100,0
Канада	2,3	28,3	5,0	6,9	13,3	24,9	10,7	8,6	100,0
США	1,6	17,9	5,0	–	22,6	30,3	22,7	–	100,0
Японія	1,3	22,5	6,6	6,1	13,2	27,4	23,0	–	100,0

* У США і Японії через специфіку угруповання галузей низка даних відсутня.

Джерело: Россия и страны мира. – М., 2006. – С. 82–83.

²² "У двадцять першому столітті, – підкреслив відомий російський підприємець Р.Варданян, – головний актив – це люди. Якщо я в це вірю, то в наступні двадцять – тридцять років маю створювати умови для того, щоб найкращі люди були в Росії" (Експерт. – 2007. – № 34. – С. 41).

Таблица 3

Галузева структура ВВП США

(у поточних цінах)

Галузі*	2000		2005	
	млрд дол.	%	млрд дол.	%
Приватний сектор	8614	87,7	10935	87,6
Сільське і лісове господарство, рибальство	98	0,9	119	0,9
Видобувна промисловість	121	1,2	214	1,7
Комунальне господарство	189	1,9	239	1,9
Будівництво	436	4,4	594	4,8
Оброблювальна промисловість	1426	14,5	1497	12,0
Торгівля	1254	12,8	1562	12,5
Транспорт, складське господарство	302	3,0	362	2,9
Інформація	458	4,7	578	4,6
Фінанси і страхування	741	7,5	1012	8,1
Нерухомість, оренда, лізинг	1191	12,1	1563	12,5
Сфера послуг	2168	22,0	2902	23,2
Державний сектор	1203	12,3	1552	12,4
ВВП загалом	9817	100,0	12487	100,0

* У зв'язку з укрупненням не всі галузі враховано.

Джерело: складено за: Statistical Abstract United States, 2007. – Р. 430.

Таблица 4

Структура виробленого ВВП США

(у поточних цінах)

(у поточних цінах)	1990		2000		2005	
	млрд дол.	%	млрд дол.	%	млрд дол.	%
Товари	2156	37,1	3449	35,1	3967	31,8
Послуги	3114	53,7	5426	55,3	7186	57,5
Податковий перерозподіл	534	9,2	942	9,6	1334	10,7
ВВП	5804	100,0	9817	100,0	12487	100,0

Джерело: складено за: Statistical Abstract United States, 2007. – Р. 431.

До речі, аналогічний показник для Росії складає 54%, що свідчить про схожість за формальними параметрами структури російської та американської економік.

Отже, наявне поєднання різних тенденцій у прогресуючому підвищенні значущості людини і трудового фактора в економіці останніх десятиліть. З одного боку, скорочується частка галузей матеріального виробництва, де переважає фізична праця; з іншого – неухильно розширюється сфера послуг, зростає значення освіти, професійної підготовки і безперервного підвищення кваліфікації працівників, де переважає розумова праця. При цьому в усіх сферах цінність працівника різко зростає, від кожної людини, навіть за середніми показниками, залежить реалізація величезних матеріальних і фінансових ресурсів. Зміцнення панування розумової праці висуває на перший план інтелектуальну власність, економічна реалізація якої багато в чому відрізняється від власності на матеріальні та фінансові фактори.

Довівши свою важливість як головного фактора виробництва й економічного розвитку загалом, праця зумовила роль соціальної сфери як засадничого елемента стабільності суспільства, стійкості прогресу. Всі ці явища сприяли зростанню прямої або опосередкованої уваги до теорії трудової вартості зокрема і політичної економії взагалі. Разом із тим ці самі явища поставили перед прихильниками цієї теорії непрості питання.

Перш за все, це стосується кваліфікування розумової праці та сфери послуг з погляду формування і створення вартості. Адже сфера послуг значною мірою виступає і як фактор підвищення ефективності матеріального виробництва. Цим, зокрема, можна пояснити, чому рівень життя й економічне зростання мають позитивну динаміку в розвинених країнах, хоча частка матеріального виробництва і кількість зайнятих у ньому людей скорочується. Украй важливою для теорії та практики стає проблема дії закону вартості в сучасних умовах. Якщо держава не тільки захищає конкуренцію, а і бере на себе чимало соціальних функцій, то що відбувається з найманою працею, як формується оплата праці та соціальний статус найманого працівника в демократичному суспільстві? Зрозуміло, що теоретично відповісти на виниклі питання і розв'язати проблеми можна лише системно. Натомість на практиці вказані процеси розвиваються, не звертаючи уваги на їх теоретичне пояснення і тлумачення.

По-третє, часто стихійне звернення уваги до політико-економічної оцінки сучасних подій пояснюють тим, що неокласична теорія обмежила предмет свого дослідження і, більше за те, її передумови відстали від реальних економічних і соціальних процесів. Тому подальше ускладнення математичного апарату виступає як самоціль і не пов'язане із зростаючою складністю економічних взаємозв'язків. У цьому зв'язку дедалі більше західних дослідників згодні з твердженням: "Одна річ, якої ми точно можемо навчитися у фізиків, – це ідея про те, що моделювання, яке не має явного стосунку до реального світу, є нарцисизм у чистому вигляді"²³. В певному сенсі можна сказати, що фізика зіграла з економічною теорією злий жарт: спочатку за аналогією з англійським виразом "physics" неокласика отримала назву "economics", а потім уже економікс потрапив у теоретичну пастку, не зумівши подолати обмеженість свого методу і предмета²⁴.

Як нерідко буває в подібних випадках, прагматичний підхід до розв'язання назрілих проблем змушує університети готувати затребувані кадри незалежно від пануючих доктрин в тій або тій галузі. Ось і Гарвардський університет оголошує прийом на докторську програму з політичної економії та держави. В оголошенні, опублікованому Лондонським журналом "Economist" ідеться, що за цією програмою можна отримати, зокрема, кваліфікацію аналітика "розвинених промислових демократій, колишніх соціалістичних країн і світу, що розвивається, діяльності держав і ринків", а ті, що отримали ступінь доктора філософії, затребувані "в академічних колах, на державній службі й у приватному секторі"²⁵. У цій міждисциплінарній програмі, забезпечуваній економічним департаментом і школою держави Гарварду, зроблено наголос на вивчення політичних наук та економікс. Своєрідний синтез політики й економіки знадобився для підготовки фахівців, здатних виявляти, прогнозувати й ухвалювати практичні рішення в найвищих державних органах і штабах великих корпорацій на базі ясного уявлення про внутрішні закономірності та зовнішні фактори

²³ Панорама економічної думки кінця ХХ століття. – С. 77.

²⁴ Про це див., напр.: Velupilai K.V. The unreasonable ineffectiveness of mathematics in economics // Cambridge Journal of Economics. – 2005. – November. – P. 849–872.

²⁵ The Economist. – 2001. – October, 20. Відомий у США і світі науковий центр "Національне бюро економічних досліджень", територіально розташований у Кембриджі між Гарвардським університетом і Масачусетським технологічним інститутом, має серед численних дослідницьких проектів програму з політичної економії, яку очолює гарвардський професор Р.Алесіна. Інформацію про роботу з програми див., напр.: NBER Reporter. – 2007. – № 2. – P. 38–39.

функціонування і розвитку національної економіки у глобальному світі. Комплексне бачення сучасних економічних і соціальних явищ виявилось неможливим без системного політико-економічного підходу.

У Лондонській школі економіки курс політичної економії вивчають на всіх рівнях – бакалаврському, магістерському, докторському. Зокрема, для бакалаврів цей курс читає Р.Разін, який серед першоджерел називає студентам книгу "Політичний економікс", випущену видавництвом²⁶. Книга присвячена економічній політиці й політиці взагалі, впливу суспільного вибору і політичного ринку на економіку. Саме ці проблеми складають, як правило, основний зміст курсів політичної економії, які викладають в університетах США і Європи. Оскільки між класичною і сучасною західною політичною економією є суттєві відмінності, остільки останню іноді називають "новою" політичною економією, хоча в університетських навчальних курсах не використовують цього освіжаючого епітета.

Як видно, ренесанс політекономії відбувається на методологічній базі економікс, хоча залучення у предмет аналізу політичної сфери потребувало розширення інструментарію аналізу, виявлення групових і суспільних інтересів. Дослідження економічної політики фактично означає визначення ринкових і неринкових методів у діяльності держави щодо забезпечення соціальної стабільності та стійкого економічного зростання з урахуванням сучасних світових тенденцій. "Невидима рука" ринку явно виявляє потребу не лише в підтримці та захисті конкуренції з боку держави, а й у визначенні останньою вектора розвитку національної економіки. Якщо вектор вибраний і схвалений суспільством, то "невидима рука" отримує простір у його діапазоні. В цьому знаходить вираз оптимізація взаємозв'язку приватних і національних інтересів. Весь хід економічного розвитку останніх років і його наукового узагальнення показує, що реалізація приватних інтересів можлива до тих меж, поки це не суперечить суспільним інтересам, що гарантують національну безпеку в конкурентному світі. Саме ця обставина значною мірою зумовила відродження політичної економії.

Формування сучасних національних інтересів

Формування російської й української економічної моделі триває. Орієнтовані на відкриту ринкову економіку у глобальному світовому господарстві, Росія й Україна шукають шляхи підвищення конкурентоспроможності, домагаючись захисту своїх національних інтересів. І саме в цьому пункті розгорається сперечання серед аналітиків і політиків, бізнесменів і державних мужів про суть національних інтересів, їхній суб'єкт і методи реалізації.

Якщо звернутися до існуючих у рамках економічної теорії шкіл, програм і напрямів, то можна констатувати, що тільки політико-економічний підхід дозволяє створити теоретичну базу для визначення суті та місця національних інтересів в економічній системі наших країн. 15-річний шлях ринкових перетворень виявив найуразливіші місця в забезпеченні стійкого економічного зростання. Серед них за своєю системною значущістю виокремлюються такі, як:

- зниження якості та кількості людського потенціалу;
- розрив єдиного економічного ринкового простору країни;

²⁶ Persson T., Tabellini G. Political Economics. – Cambridge, 2000.

– недостатня розвинутість інфраструктури національної економіки²⁷.

Навіть побіжний погляд на вказані проблеми не залишає сумніву в тому, що їх рішення неможливе без активної позиції держави. Історичний досвід розвинених країн показує, що їх конкурентоспроможність міцно спирається на єдиний національний економічний простір і розгалужену інфраструктуру всього господарства країни. І все це було досягнуто за організуючої ролі держави, яка також не скупилася на фінансування таких проектів. Що ж до людського потенціалу, то його роль завжди була важливою, але в інформаційну епоху високих технологій вона стала практично першорядною. А це означає, що його необхідно підтримувати і розвивати щодня і щогодини, бо тепер такий темп життя і рівень міжнародної конкуренції. Зрозуміло, що в цьому процесі беруть активну участь самі люди, мотивовані на адекватність викликам часу, бізнес, зацікавлений в експансії, і держава, що підтримує ясні та прозорі "правила гри" і спрямовує фінансові ресурси відповідним чином. Як відомо, національні моделі розвинених країн мають свої особливості, але в кожній із них держава контролюється демократичними інститутами.

Тут доводиться зробити невеликий відступ від логіки аналізу, оскільки російська дійсність є такою, що образ держави не в усіх викликає позитивні емоції. Серед низки економістів, які в теоретичних працях та інших публікаціях настійно повторюють "чим менше держави, тим краще", є чимало таких, що прагнуть бути ближче до державної казни із своїм бізнесом, оскільки саме державні ресурси залишаються найнадійнішим джерелом їхніх доходів. Стерильність такої теорії можна зберегти лише в безповітряному просторі. Водночас чимало урядовців усіх рівнів перетворили свої державні посади на своєрідний бізнес. У результаті й ті, й ті так чи так сприяли і сприяють тому, що корупційний наріст покритив усі державні структури. Тим самим демонструється перевага приватних інтересів і повна зневага до будь-яких суспільних інтересів. Сама постановка питань про суспільні, або національні, інтереси викликає алергічну реакцію, оскільки привиджується рецидив етатизму. При цьому тиражована думка "ринкова економіка і корупція – це близнята-сестри" слугує димовою завісою з пахощами.

Проте існуючий стан аж ніяк не є фатальним. Його штучність очевидна, а тому є і теоретичні рішення, і практичні заходи, які можуть забезпечити Росії високе місце у світі, а її громадянам – гідний рівень життя. Скажімо, "правила гри" в різних країнах мають багато спільного. В розвинених економіках вони не тільки задають умови і рамки для бізнесу, а і слугують своєрідним "передавальним ременем" між приватними і національними інтересами. Виникає резонне запитання: а які функції "правил гри" в російській економіці? Можливо, саме в цій ланці криється її низька ефективність. Але ж якраз державні інститути формулюють і затверджують такі "правила", спираючись на національну специфіку і ринкові принципи. Звідси випливає, що суттєвих змін у російській економіці не відбудеться доти, доки держава не усвідомить і не сформулює свою роль, створивши прозорий механізм її адекватної часу реалізації. Така постановка цілком перебуває в рамках політико-економічного підходу.

²⁷ Зазначені явища було розглянуто й аргументовано в монографії: *Пороховский А.А. Вектор экономического развития. – М., 2002. – С. 113–171. Проблемам економічного розвитку Росії присвячена численна вітчизняна література, а також праці зарубіжних авторів.*

Історія ринкового розвитку вчить, що самі по собі ринкові принципи і приватна власність не гарантують успіх і процвітання. Сьогодні у світі понад 200 країн і територій, абсолютна більшість яких має ринкову економіку. Проте за класифікацією МВФ лише 30 країн віднесено до розвинених²⁸. Чи означає це, що Росія і Україна мають повторити шлях, пройдений цими країнами, щоб домогтися конкурентоспроможного місця у світі? Модель доганяючого (слідом за країнами, що попереду) розвитку нам не годиться, бо вона так і залишиться веденою. Є інше рішення – інноваційний шлях розвитку.

Століття сучасних технологій динамічне. Нововведення в техніці, технологіях, управлінні, освіті, охороні здоров'я дозволяють одночасно розв'язувати проблеми в різних галузях на тих самих засадах, що і в розвинених країнах. Тому і підйом людського потенціалу, і підтримка єдиного національного економічного простору, і завершення створення інфраструктури економіки і країни можна здійснити за короткий час. Інноваційний шлях – це сучасний шлях. Від поведінки держави залежить, щоб цей шлях став вигідним і суспільству, і бізнесу, і кожній людині. Якщо підсумувати вищесказане, то виходить, що інноваційний шлях виступає головним національним інтересом Росії та України.

* * *

Зовсім скоро політична економія досягне свого 400-ліття. Різні періоди були в її історії. Сьогодні незалежно від будь-яких осіб сам розвиток економіки і суспільства в різних країнах дає новий імпульс політичній економії, сподіваючись отримати системне бачення людської цивілізації та кожної країни. Політекономист опинилися в боргу перед зверненою до них увагою в усьому світі і тепер зобов'язані шукати відповіді на поставлені питання. Мудрість довгої історії допомагає уникнути повторення помилок, але не обіцяє прості рішення, бо нелегко погоджувати інтереси в сучасному світі.

²⁸ World Economic Outlook (April 2007). – Washington, IMF, 2007. – P. 204.